

«Имя собственное, – как отмечает А.Ф. Рогалев, – не просто слово, а “продукт” определенной эпохи и определенной культуры» [3, 3]. В изучении истории формирования любого языка имена собственные играют существенную роль, поскольку именно в номинативной лексике, как известно, с одной стороны, закрепляется исторический опыт народа. В форме, структурных и даже графических особенностях номинативов отражается социальная структура общества тех или иных эпох, что наглядно демонстрируют приведенные выше примеры.

Литература

1. Трофимович, Т. Г. Актовые книги городских магистратов как источники по истории языков Великого Княжества Литовского [Электронный ресурс] / Т. Г. Трофимович. – Режим доступа: lib.bspu.by/bitstream/doc/6993/1/Вильнюс.pdf.
2. Сапунов, А. П. Витебская старина / А. П. Сапунов. – Витебск, 1883. – Т. 1. – 668 с.
3. Рогалев, А. Ф. Этнические и географические названия как источник для изучения этноязыковой истории (на материале Беларуси) : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / А.Ф. Рогалев ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1996. – 37 с.

О.С. Вербовецька

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
e-mail: Oksana_Werbowetska@ukr.net

УДК 81'373.231: 81'373.2

ІНДИВІДУАЛЬНІ ПРІЗВИСЬКА, МОТИВОВАНІ ОСОБЛИВОСТЯМИ РОДИЧІВ АБО ЧЛЕНІВ СІМ'Ї НОСІЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ)

Ключевые слова: неофициальное название, индивидуальное прозвище, мотив номинации, семантика образующей основы, родственное именование.

В статье на материале неофициальной антропонимии Тернопольщины проанализирована группа индивидуальных прозвищ, мотивированных особенностями родственников носителя, определены микрогруппы по мотивам номинации. Осуществлен лексико-семантический и структурный анализ названий, описаны тематические группы лексики, которые стали основой именованій.

O.S. Verbovetska

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

INDIVIDUAL NICKNAMES, MOTIVATED BY FEATURES OF RELATIVES AND FAMILY MEMBERS BEHAVIOR (BASED ON THE ANTHROPONYMIC MATERIAL OF TERNOPIL REGION)

Key words: unofficial name, individual nickname, the motive of nomination, semantics of creators' basis, akin names.

The article analyzes the group of individual nicknames, based on the features of relatives and family members behaviour, based on the material of the informal anthroponymy of Ternopil region, and a microgroup was presented based on the nomination's motives. The lexical-semantic and structural analysis of these names is carried out, thematic groups of vocabulary, which became the basis of naming, are shown.

У будь-якому сучасному українському антропоніміконі тісно переплітаються дві системи іменування – офіційна та неофіційна. Кожна з них має своє функціональне призначення, історію становлення та свій набір компонентів. Про становлення офіційних назв можна говорити з часу документального закріплення і передачі іменувань у спадок. Усе, що залишалося поза межами «офіційного», набуло позначення «неофіційна система іменування». Загалом в ономастичній літературі поширеними є назви «народнорозмовна», «розмовно-побутова», «побутова», «живомовна» або «народна» системи іменування, «назви по-вуличному», «вуличні іменування» і под. Неофіційна та офіційна системи іменувань дуже тісно співіснують, бо в неофіційній сфері можуть використовуватися й офіційні назви, натомість офіційні стають основою для утворення народнорозмовних найменувань.

Сучасну офіційну систему іменувань українців становлять ім'я, прізвище та ім'я по батькові. Неофіційні іменування в процесі комунікативного акту набагато частотніші, ніж офіційні, тому й добір їх більш різноманітний: особові імена, індивідуальні прізвиська, сімейно-родові іменування, родичівські назви, соціоколективні та колективно-територіальні іменування, ніки, псевдоніми, псевдо та позивні. Їх вибір залежить від інтралінгвальних та екстралінгвальних чинників. Офіційні назви вивчені достатньо як синхронічному, так і в діахронічному аспектах, натомість неофіційна система іменувань представлена лише дослідженнями з окремих регіонів (Закарпаття, Луганщини, Волині, Донеччини, Вінниччини; частково – Бойківщини, Львівщини; фрагментарно – конкретних населених пунктів).

Найпоширенішою групою неофіційних іменувань в українській ономастиці є індивідуальні прізвиська. Словники трактують прізвисько як «вид антропоніма, додаткову, неофіційну назву, дану людині оточенням за визначальними рисами її характеру, фізичними ознаками, звичками, походженням і под.» [2, 154]; «1. Найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок // рідко. Конспіративна кличка або псевдонім. 2. рідко. Те саме, що прізвище» [1, VIII, 108]. М. Худаш, вважає, що «прізвиська – це особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, в різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось незвичним випадком, що з ними трапився, і під яким вони потім відомі лише в близькому оточенні» [4, 81–83].

Досить часто дослідники власні неофіційні назви, що мають різне походження й функції, об'єднують під однією назвою «прізвиська». Проте, індивідуальні прізвиська мають ряд ознак, якими вирізняються серед інших груп неофіційних назв: це додаткова факультативна характеристична назва, неспадкова, утворена на основі виявлених характерних рис денотата [5, 155]. Функціональну специфіку прізвиськ серед інших неофіційних іменувань спостерігає А. Усцінович: «Виділення і об'єднання прізвиськ в особливу групу зумовлене перш за все їх специфікою і функцією (характеристично-диференційною), обмеженою сферою використання (усна практика, відсутність юридичного статусу), своєрідними принципами називання (підкреслюють реально-фізичні чи внутрішньопсихологічні ознаки)» [3, 236].

Детальний аналіз індивідуальних прізвиськ окремих регіонів України, різні спроби їх систематизації та класифікації подають у дисертаційних працях, монографіях та окремих статтях українські дослідники, серед яких найґрунтовнішими є дослідження П. Чучки, Н. Федотової, Н. Шульської, М. Наливайко, О. Антонюк, В. Павлюк, Г. Аркушина та ін.

Ще однією великою групою індивідуальних неофіційних іменувань, які більшість українських дослідників кваліфікують також як прізвиська, є неофіційні назви осіб за батьком, матір'ю і т. под. – родичівські назви. На такі іменування звертали увагу В. Охримович, І. Ковалик, П. Чучка, Л. Кравченко, М. Наливайко, Г. Сенік, М. Тимінський, В. Німчук та ін. Вони, на відміну від індивідуальних прізвиськ, «носять

свого фактично не характеризують, а тільки вказують на його відношення до якогось родича (до батька, матері, чоловіка, дружини і т. под.)» [5, 163]. Такі назви утворюються за специфічними моделями, мають стандартні форманти, чим відрізняються від індивідуальних прізвищ, мотивованих особливостями родичів або членів сім'ї.

Метою статті є аналіз індивідуальних прізвищ, а саме однієї з мотиваційних груп – прізвищ, мотивованих особливостями родичів або членів сім'ї носія. Аналіз здійснено на основі прізвищ, записаних у 128 населених пунктах Тернопільської області. Матеріал зібрано шляхом усного опитування респондентів різних вікових груп.

Прізвища, мотивовані особливостями родичів або членів сім'ї носія, є малочисленими, становлять усього $\approx 1\%$ від усіх опрацьованих індивідуальних прізвищ. Такі антропоніми мотивовані ознакою не самого денотата, а особи з його оточення – батька, матері, бабусі, дідуся, чоловіка, дружини і т. ін. Самі носії прізвища не мають ознак, які мотивують відповідну назву, тому більшість дослідників взагалі не виділяють такої групи індивідуальних прізвищ. Віднести ж їх до родичівських назв ми не можемо, оскільки родичівські назви іменують денотата лише за назвою родича або члена сім'ї. У нашому ж випадку родичі не є носіями назви, але мають ознаку, яка стала мотивом іменування іншої особи – денотата. Ці прізвища знаходяться на периферії, виходячи з самого трактування поняття «індивідуальне прізвище», як назви, утвореної від ознак та особливостей денотата, якими він відрізняється від решти членів колективу.

Кожен спосіб іменування за родичем «зумовлений цілком конкретними причинами і діє лише за певних умов. У кожному випадку номінації найменувач має декілька можливостей чи способів назвати людину за її родинними зв'язками. Однак серед усіх чинників, від яких залежить вибір родича, що на нього орієнтують новоутворюване прізвище, найвагомішими є авторитетність цього родича в колективі та ступінь індивідуалізації його назви» [5, 608].

За особливістю батька денотата виникло 23 прізвища, серед яких назви за його зовнішнім виглядом: *Мала Будулайка* 'батько був схожий на Будулая (пор. Будулай – герой кінофільму «Циган»)» (Пр.); етнічною належністю: *Мойша* 'батько єврей' (Л.), *Пані* 'батько поляк' (Вис.), *Чешка* 'батько переїхав в Україну з Чехії' (Сок.). Проте найбільшу групу становлять назви, що виникли за професією або діяльністю батька: *Бемка* 'батько працював на БМці, пор. рос. БМ «ботвоуборочная машина»' (Март.), *Бензола* 'батько працював на бензовозі' (Худ.), *Бондаренко* 'батько виготовляв бочки' (Сн.), *Віта* 'батько був вйтом' (Л.), *Вовнянко* 'батько мив вовну на суконній фабриці' (Мик.), *Волян* 'батько виготовляв олію' (Бугл.), *Голова* 'батько працював головою колгоспу' (Бугл., Петр.), *Директор* 'батько працює директором школи' (Тил.), *Дума* 'батько працював у російській «Думі»' (Бугл.), *Капчиха* 'батько ремонтував взуття, пор. діал. капець' (Воз.), *Козачка* 'батько був козаком' (Тил.), *Льотчик* 'батько був пілотом' (Петр.), *Попиха* 'батько був священиком' (Худ.), *Рахівничка* 'батько працює бухгалтером' (Сок.), *Цимбалка* 'батько грав на цимбалах' (Сок.), *Чоботарик* 'батько шиє взуття' (Мик.), *Шеф* 'батько працює директором цегельного заводу' (Підг.), *Щека* 'батько працює стоматологом, пор. місц. щека «щелепа»' (Конст.).

Особливість матері денотата, її іменування, характер діяльності або випадок із життя послужили мотивами виникнення 6 прізвищ: *Катеруся* 'мати Катерина' (Гл.), *Янечка* 'мати Іванна' (Вис.); *Ворожка* 'мати вміла ворожити' (Бурк.); *Швабра* 'мати працює прибиральницею' (Л.); *Попаринка* 'ошпарила чоловіка, пор. попарити' (Л.).

Особові імена обох батьків стали причиною виникнення прізвища *Сяндуня* 'батько має ім'я Сян <Олександр, мати – Дуня <Євдокія' (Мол.), їх етнічна належність – прізвища *Гуцулік* 'батьки родом із Закарпаття' (Гор.).

Значно менше назв мотивовано особливостями старшого покоління родичів – дідуся та бабусі, що зумовлено віддаленістю спорідненості родича і носія назви. За випадком із життя або діяльністю дідуся утворено 5 прізвищ: *Американець* 'дід був на заробітках в

Америці' (Бар.); *Бугаєха* 'дід доглядав у колгоспі худобу' (Худ.), *Дратва* 'дід денотата ремонтував взуття' (Кр.), *Дудочка* 'дід любив грати на дуді' (Наст.), *Смалюк* 'дід різав поросята та смалив їх' (Бугл.). За особливостями вчинків бабусі денотата, імені, способу її життя утворено прізвиська: *Заморожена* 'бабуся заморозила дитину' (Л.); *Христос* «бабуся має ім'я Христина' (Скор.), *Монашко* 'бабуся була монашкою' (Гор.).

Ще менше індивідуальних прізвиськ мотивовано ознакою чоловіка денотата (місцем проживання, особливостями ходи) або його дружини (національністю, сімейно-родовою назвою, особовим ім'ям): *Заджерелиха* 'її чоловік до одруження проживав біля джерела' (Нест.); *Крокісаня* 'у її чоловіка швидка хода' (Кр.); *Малаєць* 'дружина єврейка за національністю' (Зав.), *Рогаль* 'кохана дівчина денотата походить з родини Рогалів' (Гов.), *Теренька* 'має дружину Терезу' (Гр.).

Етнічна належність вітчима стала мотивом виникнення прізвиська *Збишко* 'вітчим денотата поляк' (Мишк.).

Лексичну базу індивідуальних прізвиськ становлять як апелјативи, так і антропоніми. Власні назви досліджуваної мотиваційної групи виникають здебільшого внаслідок онімізації загальноновживаної, а подекуди – діалектної, запозиченої чи оказіональної лексики. Лексико-семантичний аналіз етимонів виявив, що прізвиська, в основі яких є загальні назви, становлять 76%. Серед них: назви осіб за соціальним становищем, віком, статусом (*Пані, Шеф*) – 5%; назви осіб за етнічною належністю (*Гуцулік, Чешка*) – 9%; назви осіб за професією, званням, заняттям (*Голова, Льотчик*) – 18%; назви ознак (*Заморожена*) – 2%; назви частин тіла (*Щека*) – 2%; назви предметів (*Дудочка, Швабра*) – 11%; назви просторових понять (*Заджерелиха*) – 2%; оказіональні назви (*Бензола*) – 25%; назви з незрозумілою семантикою (*Сяндуня*) – 2%. Найбільшу групу становлять оказіональні назви, що зумовлює актуальність та оригінальність іменування в процесі індивідуалізації особи. Прізвиська, етимонами яких є антропоніми, складають 24%, у тому числі: назви кіногероїв (*Мала Будулайка*) – 2%; прізвища (*Бондаренко*) – 2%; особові імена (*Віта, Мойша, Янечка*) – 20%.

У плані словотвірної структури індивідуальні прізвиська не виявляють якихось значних особливостей. У переважній більшості – це семантичні деривати апелјативів (іменників та прикметників), які належать до загальнонаціональної, рідше – діалектної, запозиченої чи професійної лексики: *Капчиха, Попаринка, Щека; Льотчик, Дратва* та ін. Нерідко прізвиськами є незафіксовані словниками лексеми, які мають прозору семантику твірних основ та характерні для апелјативної лексики словотвірні форманти: *Вовнянко, Воліян, Смалюк*. Такі нормативні для української мови моделі дають можливість визначити словотвірне значення лексеми і віднести утворене від неї прізвисько до відповідної мотиваційної групи. Цікавим словотворчим явищем при творенні чоловічого прізвиська є використання лексем жіночого роду зі зміною закінчення: *Монашко*. Чимало лексем для вираження відношення до членів родини або сім'ї мають форманти, які властиві апелјативам: -ус-я, -ечка: *Катеруся, Янечка*; -к-, -ик, -ік: *Козачка, Чоботарик, Гуцулік*; -их-а, -ан-я: *Заджерелиха, Крокісаня*.

За структурою прізвиська Тернопільщини здебільшого є однослівними *Віта, Дудочка*, проте трапляються і структурні утворення: *Мала Будулайка*.

Отже, індивідуальні прізвиська, мотивовані особливостями родичів або членів сім'ї носія, – це мотивовані назви, які індивідуалізують і не характеризують особу, а лише вказують на відношення до особи-родича, що наділена певним ознаками. Найпоширенішими є мотиви номінації, які доступні для номінатора, не потребують додаткової інформації про особу родича денотата – носія ознаки – це найменування за діяльністю, чим він, родич, мабуть, є найпримітнішим у конкретній антропонімічній спільноті. Прізвиська цієї групи не є поширеними, оскільки мотивація іменування неактуальна для денотата. Найбільшу кількість назв утворено від особливостей батька

номінованого, що, на нашу думку, зумовлене традиційною прив'язаністю українців до сім'ї, родини, вказівкою на верховенство і важливість батька у сім'ї.

Література

1. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
2. Словник української ономастичної термінології / уклад.: Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
3. Усціновіч, А. Імёны-мянушкі і родавыя найменні / А. Усціновіч // *Przezwicka i przydomki w językach słowiańskich. Część II.* / pod red. St. Warchoła. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. – С. 233–238.
4. Худаш, М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К., 1977. – 236 с.
5. Чучка, П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – К. : Папірус, 2008. – 671 с.

Скорочення назв населених пунктів

ар. – Бариш Бучацького р-ну	Март. – Мартинівка Бучацького р-ну
Бугл. – Буглів Лановецького р-ну	Мик. – Микулинці Тербовлянського р-ну
Бурк. – Бурканів Тербовлянського р-ну	Мишк. – Мишковичі Тернопільського р-ну
Вис. – Високе Монастириського р-ну	Мол. – Молотків Лановецького р-ну
Воз. – Возилів Бучацького р-ну	Наст. – Настасів Тернопільського р-ну
Гл. – Глещавка Тербовлянського р-ну	Нест. – Нестерівці Зборівського р-ну
Гов. – Великий та Малий Говилів Тербовлянського р-ну	Петр. – Петриків Тернопільського р-ну
Гор. – Городниця Гусятинського р-ну	Підг. – Підгайці Підгаєцького р-ну
Гр. – Грабовець Тернопільського р-ну	Пр. – Прошова Тернопільського р-ну
Зав. – Зводське Чортківського р-ну	Сн. – Сновидів Бучацького р-ну
Іл. – Ілавче Тербовлянського р-ну	Сок. – Соколів Бучацького р-ну
Каль. – Кальне Козівського р-ну	Сокир. – Сокиринці Чортківського р-ну
Конст. – Констанція Борщівського р-ну	Тил. – Тилявка Шумського р-ну
Кр. – Кровінка Тербовлянського р-ну	Худ. – Худиківці Борщівського р-ну

Ю.М. Галковская

Витебский государственный университет имени П.М. Машерова

e-mail: yulya_galkovskaya@mail.ru

УДК 811.161.1'373.231

НОМИНАТИВНЫЙ ВЫБОР В НАЧАЛЕ XXI В.: НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ, РЕСУРСЫ, ИСТОЧНИКИ

Ключевые слова: *антропоним, антропонимный ресурс, номинативный выбор, номинативная тенденция, оригинальное имя.*

В статье рассмотрено современное состояние проблемы номинативного выбора в приграничном ареале Витебской области. Представлены результаты анкетирования и обзор антропонимных ресурсов и источников. Установлено, что стремление к оригинальности в имянаренении претендует на место новой тенденции как в региональной номинативной практике, так и мировой.